

Mateja Jeraj

SOCIALNA POLITIKA IN SOCIALNE DEJAVNOSTI V SLOVENIJI V PRVIH LETIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

IZVLEČEK

Namen prispevka, ki je nastal na podlagi arhivskega gradiva, tiskanih in časopisnih virov ter relevantne literature, je predstaviti idejne osnove socialne politike, vlogo in vsebino socialnega varstva, prve oblike socialnega dela in načine usposabljanja za tovrstno delo v Sloveniji v prvih letih po drugi svetovni vojni. Socialno varstvo je v socializmu v roke prevzela država, ki pa sprva še ni bila sposobna zagotoviti socialne pomoči vsem, ki so jo potrebovali. Za pomoč je zadolžila t. i. množične organizacije, predvsem Antifašistično fronto žensk. Za čim hitrejšo strokovno in politično usposabljanje novih »socialnih delavk in delavcev« je pri ministrstvu, pristojnem za socialne zadeve, od 1945 do 1949 delovala Socialno politična šola.

KLJUČNE BESEDE: socialna politika, socialno varstvo, socialno delo, socializem, Slovenija.

Social Policy and Concept of Social Work in Slovenia in the First Years after the Second World War

ABSTRACT

The paper is based on archival records, legal bases and printed sources, and its purpose is to present the conceptual basis of social policy, the role and content of social welfare, the first forms of social work and methods of training for this type of work in Slovenia in the early years after the Second World War. Under socialism, the state took over the social welfare, but initially it was not yet able to provide social assistance to everyone who needed it. The state also appointed the 'mass

organisations', especially the Women's Anti-Fascist Front. From 1945 to 1949, a social political school operated at the ministry responsible for social affairs to provide professional and political training for new "social workers" as quickly as possible.

KEY WORDS: social policy, social welfare, social work, socialism, Slovenia

1 Uvod¹

Socialistična Jugoslavija (s Slovenijo kot njenim sestavnim delom) je v prvih letih obstoja sodila med države realnega socializma. Pojem realni socializem, ki je nastal z namenom razlikovanja med vzhodno- in zahodnoevropskim tipom socializma, se naslanja na Leninovo interpretacijo Marxa oz. na boljševizem in stalinizem; vključuje idejo diktature proletariata kot zgodovinske nujnosti na poti v komunizem in predpostavlja oblast komunistične stranke, ukinitve zasebne lastnine in civilne družbe ter prevlado politične sfere nad družbeno, vključno s predpisovanjem zasebnega življenja (Rangus 2016: 79–80).

V povojnem obdobju so bili postavljeni temelji njene prihodnje ureditve, hkrati pa so se pokazale razlike med novim in starim družbenim redom. Po letu 1950, ko je postalo jasno, da spora s Sovjetsko zvezo in državami informbiroja, ki je izbruhnil leta 1948, ne bo mogoče rešiti, je prišlo do oblikovanja drugačnih konceptov delovanja jugoslovanske komunistične partije, ki so vodili do uvedbe samoupravnega socializma in odpiranja proti Zahodu, kar je imelo za posledico uvajanje tržnih mehanizmov in razmislek o združljivosti nekaterih oblik zasebne lastnine s socialistično ureditvijo (Rangus 2016: 16, 90).

V pričujočem prispevku, ki je nastal na podlagi arhivskega gradiva, tiskanih in časopisnih virov ter relevantne literature, bodo predstavljene idejne osnove slovenske socialne politike, vloga in vsebina socialnega varstva, prve oblike socialnega dela in načini usposabljanja za tovrstno delo od konca druge svetovne vojne do ustanovitve Šole za socialne delavce v letu 1955. Največ pozornosti bo posvečene dogajanju v letih od 1945 do 1950, torej tistemu prelomnemu obdobju, v katerem so se najostreje pokazala ideološka nasprotja med meščansko demokracijo zahodnega tipa in realnim socializmom, hkrati pa so se že v prvih povojnih letih kazale tudi tendence k oblikovanju države blaginje.

1. Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, št. projekta: J5-2566. Naslov: Socialno delo kot družbena naprava solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušnjiški optiki.

2 Idejne osnove socialne politike v socialistični Sloveniji in cilji socialnega skrbstva v socialistični Jugoslaviji

Socialno skrbstvo, ki je v Kraljevini Jugoslaviji s kapitalističnim družbenim redom temeljilo pretežno na zasebni pobudi različnih dobrodelnih društev in posameznikov, naj bi v socializmu prevzela država. Ukinjene so bile tako cerkvene kot laične socialne ustanove, za vselej naj bi bil odpravljen sistem miloščin in podpor. Nova socialna politika naj bi bila – če si sposodim besede Vide Tomšič, ministrice za socialno politiko v prvi povojni slovenski vladi, izrečene na 1. kongresu Antifašistične fronte žensk (AFŽ) Jugoslavije junija 1945–

usmerjena v stvaritev takih življenjskih pogojev za vsakogar, ki mu bodo zagotavljali človeka vredno življenje in dohodke za to življenje ne iz naslova podpore, ampak iz naslova pravične plače, pokojnine itd., skratka iz naslova njegove pravice, ne pa kot miloščina, ki mu je naklonjena iz usmiljenosti (Tomšič 1945: 96).

Takšni pogledi v slovenskem prostoru niso bili novi. Alojzija Štebi² je na primer že leta 1918 zapisala:

Danes se šopiri dobrodelnost, ki nima prav nič skupnega s pravim socialnim delom. Dobrodelnost je nekaj izumetničenega, je ponižujoča za one, ki so je deležni, a tudi za one, ki jo izvršujejo, ker je ta način socialne pomoči prisiljen. Prava, istinita socialna pomoč mora biti zavestna, mora izhajati iz prepričanja dolžnosti: ker smo vsi člani socialne skupnosti, zato imamo vsi socialne dolžnosti, iz socialne vesti, iz socialne odgovornosti se mora oprijeti ženstvo dela v javnosti in za javnost (Štebi 1918: 6–7).

Ideje, ki jih je Štebi predstavila že ob koncu prve svetovne vojne, je pozneje prevzela tudi komunistična partija, le da jih v pogojih prve jugoslovanske države še ni bilo mogoče uresničiti.

Po letu 1945, ko so komunisti v socialistični Jugoslaviji prevzeli oblast, pa so poudarjali, da je cilj nove države tudi ta, da poskrbi za vse, ki brez lastne krivde niso mogli biti vključeni v delovni proces. Država oziroma upravni organi, pristojni za delo, so bili zadolženi za zaposlene (za ureditev delovnih odnosov in delovnih

2. Alojzija (Lojzka) Štebi (1883–1956), učiteljica, socialistka, feministka, političarka, med obema svetovnima vojnoma ena od voditeljic jugoslovanskih ženskih društev, je med vojno podprla OF in partizansko gibanje. Po vojni je bila referentka pri ministrstvu za socialno politiko (za partizanske sirote), pri ministrstvu za socialno skrbstvo (referentka za vajenska vprašanja) in pri ministrstvu za delo (za vzgojo in »dvig« kadrov, nato šefinja tega odseka) in načelnica uprave za »strokovne delavske kadre« pri ministrstvu za prosveto (Slovenska biografija 2022).

pogojev, razporejanje kadrov, socialno zavarovanje in pokojnine itd.), organi za socialno skrbstvo pa so bili dolžni poskrbeti za vse tiste, ki brez svoje krivde niso mogli skrbeti sami zase. Dr. Anton Kržišnik, sooblikovalec socialnopolitičnega programa nove jugoslovanske države,³ je med osebe, upravičene do socialne pomoči, uvrstil vse tiste,

ki jih iz kateregakoli razloga ni mogoče bodisi začasno ali stalno vključiti v delovni proces, pa nimajo sredstev za preživljanje, niti iz dohodkov lastnega premoženja, niti nimajo zakonito urejenih prejemkov iz javnih sredstev, oziroma nimajo koga, ki bi bil dolžan ali voljan zanje skrbeti (Kržišnik 1947/ SI AS 540: škatla 56).⁴

Z zakonskimi predpisi, izdanimi v letih 1945–1947, so bili redni prejemki zagotovljeni vojaškimi, vojnimi in mirnodobnim »invalidom«,⁵ žrtvam fašističnega nasilja, družinam padlih borcev narodnoosvobodilnega gibanja in nepreskrbljenim družinam tistih, ki so opravljali vojaško obveznost. Za vse druge socialno ogrožene naj bi poskrbelo t. i. »splošno socialno skrbstvo«; v to kategorijo so sodili otroci brez obeh staršev, otroci, katerih starši niso bili sposobni skrbeti zanje (bolni, prizadeti zaradi elementarnih nesreč, pobegli, obsojeni na zaporne kazni), hendikepirani otroci, moralno ogroženi otroci (otroci pijancev, prostitutk ipd.), stari, onemogli ali »invalidi« brez pokojnin, starostnih rent ali drugih dohodkov (npr. bivši hlapci, dekle, poljedelski delavci, kočarji, bajtarji, sezonski delavci itd.), nepreskrbljeni družinski člani padlih v okupatorskih vojskah, emigrantov ali tistih, ki so prestajali zaporno kazen. Socialna vprašanja otrok naj bi se reševala z nameščanjem v otroške in mladinske ustanove, z oddajo v rejništvo ali skrbništvo, vprašanja odraslih pa z nameščanjem v domove za onemogle in druge zavode, s podeljevanjem podpor, s prešolanjem ipd. (Kržišnik 1947/ SI AS 540: škatla 56).

3. Dr. Anton Kržišnik (1890–1973), pravnik in politik, je bil med drugim poverjenik za socialno politiko Narodnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), ustanovljenega na 2. drugem zasedanju Avnoja v Jajcu (29. 11. 1943). Po končani vojni je bil prvi jugoslovanski minister za socialno politiko, od marca 1946 (takrat se je dotedanje slovensko ministrstvo za socialno politiko, ki ga je vodila Vida Tomšič, preoblikovalo v ministrstvo za socialno skrbstvo) do konca 1950 je bil minister za socialno skrbstvo v tedanji slovenski vladi. Nato je bil do 1953 podpredsednik slovenske ljudske skupščine (Čepič 1992: 61; Kozina 1996: 130).⁴ Zapisnik 1. seje Socialno-zdravstvenega sveta, 17. februar 1947, referat A. Kržišnika.
5. V besedilu ohranjam tedanjo terminologijo »invalidi«, ki je sicer danes v družboslovju nadomeščena z manj stigmatizirajočo in ki izhaja in mednarodnih dokumentov in sodobnih razumevanj oviranosti: »ljudje z ovirami«, »onesposobljeni ljudje«, hendikepirani (cf. Završek 2000).

Organi socialnega skrbstva so se bili dolžni boriti proti »kvarnim socialnim razvadam«, med katere so uvrščali pijančevanje, beračenje in prostitucijo. Pijančevanje so skušali preprečevati z omejevanjem priložnosti za popivanje (zapiiranje gostiln ob določeni uri, prepoved točenja alkoholnih pijač vidno vinjenim osebam, »javno ožigosanje nepopoljšljivih pijancev«). Za »delo nesposobnim« beračem je bilo treba preskrbeti podporo, »delomrznežem« in »prostitutkam« pa najti primerno zaposlitev, nanje »vzgojno vplivati« in jih vključevati v množične organizacije (Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije/ SI AS 228: škatla 1).⁶

3 Mreža za izvajanje socialnega skrbstva

Mrežo socialnega skrbstva so sestavljali upravni organi za socialne zadeve, t. i. množične organizacije, patronati in socialni fond Osvobodilne fronte (OF) ter socialno-zdravstveni sveti pri okrajnih in krajevnih ljudskih odborih. Poglejmo si nekaj ključnih deležnikov.

Ministrstvo za socialno politiko Narodne vlade Slovenije je bilo ustanovljeno z zakonom o Narodni vladi Slovenije 5. 5. 1945. Njegove osnovne naloge so bile: zagotovitev socialnega skrbstva vsem slojem »delovnega ljudstva«, zaščita socialno ogroženih, posebno »invalidov« ter drugih žrtev prve in druge svetovne vojne, zaščita mater, otrok in mladine, skrb za izseljence in repatriacijo vojnih ujetnikov, konfirancev, internirancev in pregnancev ter nadzor nad izvajanjem socialnega zavarovanja in ureditvijo delovnih razmer (Kozina 1996: 127–130). Ob reorganizaciji vlade 6. 3. 1946 se je ministrstvo preimenovalo v *Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije (LRS)*, a ni spremenilo področja dela, strukture in pristojnosti. 1. 3. 1951 je bil pri ministrstvu ustanovljen Svet za socialno skrbstvo (Kozina 1996: 130–131), 11. 4. 1951 pa Svet vlade LRS za ljudsko zdravstvo in socialno skrbstvo, ki je prevzel pristojnosti dveh ukinjenih ministrstev: za ljudsko zdravstvo in za socialno skrbstvo. Svet so sestavljali predsednik⁷ ter predstavniki zdravstvenih in socialnoskrbstenih zavodov ter družbenih in strokovnih organizacij. 10. 12. 1951 se je preimenoval v Svet vlade LRS za ljudsko zdravstvo in socialno politiko. Ta je prevzel tudi zadeve in pristojnosti tedaj ukinjenega Ministrstva za delo LRS. Junija 1952 je bil ustanovljen Zavod za socialno zavarovanje LRS, ki je prevzel vse zadeve dotedanje Republiške uprave za socialno zavarovanje, do tedaj v sestavi Sveta za ljudsko zdravstvo in socialno politiko LRS, 31. 1. 1953 pa so vse zadeve Sveta vlade LRS za ljudsko

6. Naloge krajevnih ljudskih odborov (KLO) na področju socialnega skrbstva in skrbništva, nedatiran dokument, najverjetneje iz leta 1947.

7. Predsednik je bil zdravnik in politik dr. Jože Potrč (1903–1963).

zdravstvo in socialno politiko prešle v pristojnost Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS (Kozina 1996: 134–136).

Medtem ko je bila v vojnem času prostovoljna pomoč posameznic in posameznikov razumljiva in sama po sebi umevna, so obstajala pričakovanja, da bo »v bodoči svobodni Sloveniji nova oblast z lahkoto iz javnih sredstev skrbela za vse nepreskrbljene zavedne Slovence (Gerk in drugi 1970: 110–112).⁸ Vendar takoj po vojni država zaradi ekonomskih razlogov in vsesplošnega pomanjkanja strokovno usposobljenih kadrov še ni bila sposobna vzpostaviti tolikšnega števila socialnih in zdravstvenih ustanov, da bi te lahko zadovoljile vse potrebe v vojni prizadetega prebivalstva. Tako kot med vojno je bilo tudi po njej marsikaj odvisno predvsem od prostovoljne pomoči posameznic in posameznikov, zato morda ni pretirano reči, da je bila socialna politika v tistem času nekakšna »ljudska ustanova«, saj so bili ljudje po vseh vojnih grozotah bolj pripravljeni pomagati sočloveku kot v običajnih razmerah (Gombač 1998a: 24–27).

Osebna iniciativa je bila sicer zaželena, vendar politično vodstvo tudi socialne pomoči ni hotelo prepustiti zgolj »dobri volji« posameznic in posameznikov ali pa prizadevnosti posameznih referentov pri nastajajočih organih nove oblasti, ampak jo je skušalo s pomočjo t. i. množičnih organizacij čim bolj nadzorovati.⁹ Te naj ne bi pomagale le pri reševanju socialnih vprašanj, ampak tudi poskrbele, da bi bili tisti, ki bi skrbeli za socialno prizadete, »pravilno usmerjeni« ter poleg materialne in čustvene pomoči sposobni nuditi tudi ustrezno politično vzgojo (gl. npr. AFŽ 1948/ SI AS 1800: škatla 51, št. 48/310).¹⁰

Slovenske množične organizacije so zbirale finančne in materialne prispevke za sirote, vdove padlih partizanov in talcev ter za drugo socialno ogroženo prebivalstvo; pomagale so pri gradnji socialnovarstvenih ustanov. Poleg tega so sodelovale v treh širše zastavljenih akcijah, in sicer pri ustanavljanju patronatov in zbiranju prispevkov za socialni fond OF, delovale pa so tudi v socialno-zdravstvenih svetih, ki so jih organizirali oblastni organi kot pomoč državi pri reševanju vprašanj s področja socialnega skrbstva.

8. Dopis rajonskega odbora Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ) Banja Loka, 22. 12. 1943.

9. Med tovrstne organizacije, ustanovljene že v vojnih letih, uvrščamo predvsem sindikalno, mladinsko in žensko organizacijo ter Osvobodilno fronto. Z njihovo pomočjo si je komunistična partija priborila in pozneje vzdrževala vodilno vlogo v državi. Pomagale so širiti njeno ideologijo in v praksi izvajati njene ideje, saj so bili komunisti takrat le maloštevilna kategorija prebivalstva.

10. Poročilo o delu in organizacijska vprašanja AFŽ Slovenije za 3. kongres AFŽ Slovenije, 13. 12. 1948.

Funkcijo *patrona* oziroma zaščitnika kakšnega doma ali zavoda (mladinskega, otroškega, za ostarele ali osebe s posebnimi potrebami ipd.) je lahko prevzela ena ali več ustanov, podjetij, združenj, terenov, vasi, množičnih organizacij, pa tudi vojaške enote, športna društva ipd. Predvidene so bile različne oblike pomoči: z rednimi finančnimi prispevki naj bi patron delno ali v celoti oskrboval posamezno ustanovo, poleg denarnih prispevkov bi lahko zbiral tudi igrače, obleke, knjige ipd., z udarniškim delom naj bi pripomogel k ureditvi zgradbe, vrta ali igrišča, z osebnimi stiki bi oskrbovancem popestril njihovo življenje, osebju pa z nasveti in opozorili pomagal odpravljati razne napake in pomanjkljivosti.

Zaradi neorganiziranega zbiranja prispevkov in marsikdaj prevelikega obremenjevanja posameznikov je vlada LRS 27. maja 1946 sprejela uredbo, ki je določala, da lahko na ozemlju Slovenije prostovoljne prispevke za reševanje nalog socialnega skrbstva zbirajo izključno *uprave socialnega fonda OF*. Ustanovljene so bile tako pri izvršnem kot pri lokalnih odborih OF; sestavljali so jih predstavniki OF, AFŽ, sindikatov, mladinske organizacije,¹¹ Rdečega križa Slovenije in tistih oblastnih organov, ki so bili pristojni za področje socialnega skrbstva in zdravstvenega varstva (Jeraj 1995: 86–91).

Del mreže socialnega skrbstva so bili tudi *socialno-zdravstveni sveti*, ki so delovali pri Ministrstvu za socialno skrbstvo LRS ter pri okrajnih in krajevnih ljudskih odborih. Sestavljeni so bili iz predstavnikov množičnih organizacij, Rdečega križa, t. i. invalidskega združenja, uprave socialnega fonda in zastopnikov s področja prosvete, zdravstva, socialnega skrbstva, sodstva in notranjih zadev. Dajali naj bi mnenja o upravičenosti posameznih prosilcev do različnih podpor, zbirali podatke o osebah, potrebnih socialne pomoči, in organizirali pomoč najbolj potrebnim. Pomagali naj bi tudi pri ustanavljanju patronatov, izbiri rejnic ter določanju zdravniških in zobozdravniških tarif ter dajali pripombe k zakonskim predpisom s področja socialnega skrbstva in zdravstva (Jeraj 1995: 91–93).

4 Socialne naloge ženske organizacije

Izmed vseh t. i. množičnih organizacij je imela najpomembnejšo vlogo pri izvajanju konkretnih socialnih nalog ženska organizacija, zato ji je namenjeno posebno poglavje. Ustanovljena je bila kot Slovenska protifašistična ženska zveza že leta 1943, po vojni pa se je preimenovala v Antifašistično fronto žensk (AFŽ) Slovenije. Vse tiste lastnosti, ki naj bi bile po tedaj splošno razširjenem

11. Med vojno (1942) je bila ustanovljena Zveza slovenske mladine (ZSM), ki se je po vojni naprej preimenovala v Zvezo mladine Slovenije, leta 1946 v Ljudsko mladino Slovenije (LMS), leta 1963 ponovno v Zvezo mladine Slovenije (ZMS), od 1974 do osamosvojitve Slovenije pa je delovala pod nazivom Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS).

prepričanju ženskam kot bodočim materam že prirojene (sočutje, pomoč, nagnjenost k zanimanju za sočloveka), je skušalo v korist skupnosti uporabiti tudi partijsko vodstvo, ki je od ženske organizacije pričakovalo še posebej veliko pomoči pri reševanju socialnih vprašanj.

Zamisel ni bila nova. Obstoj t. i. socialnega materinstva so priznavali pripadniki različnih svetovnih nazorov. Omenjali sta ga evropska pionirka socialnega dela Alice Salomon (1872–1948) ter ameriška feministka, pisateljica in družbena reformatorka Charlotte Perkins Gilman (1860–1935), ki je med drugim zagovarjala tezo, da je na račun pretiranega poudarjanja spolne in materinske vloge ženske premalo upoštevana socialna in ekonomska sposobnost žensk (Perkins Gilman 1998: 329–330). Menila naj bi tudi, da so vse »matere sveta« odgovorne za vse »otroke sveta« (Štebi 1918: 5). Podobno je razmišljala tudi Alojzija Štebi, ki je ženske opozarjala, »naj obsega ljubezen vsake matere vse otroke, ne le lastnih« (Štebi 1918: 5–6). Skrb za sočloveka naj bi ženske, kot je menila Štebi, privzgojile tudi svojim otrokom (Štebi 1918: 2). Prvi voditelj Sovjetske zveze Vladimir I. Lenin je menil, da je skrb žensk za otroke in mladino »nadaljevanje in povišanje materinstva od individualnega v socialno«, ki je koristno tako za družbo kot za posameznice, saj bodo vključene v socialno življenje, lažje bodo »premagale svojo ozko in malomeščansko, individualistično miselnost doma in družine« (Čalovska in dr. 1960: 172). Ruska revolucionarka, ljudska komisarka za socialno skrbstvo v prvi sovjetski vladi in diplomatka Aleksandra Kollontaj (1872–1952) je socialno vlogo ženske razumela takole:

Močni materinski instinkt seveda ne sme biti zatiran, toda zakaj naj bi skrb in ljubezen matere omejevali na lastnega otroka? Ali ni bolj človeško, če matere svoj dragoceni instinkt trošijo na bolj smiseln način, in sicer za vse varstva potrebne otroke? (Kollontaj 1982: 130.)

O obstoju neke vrste socialnega materinstva so razmišljali tudi pripadniki komunizmu povsem nasprotnih svetovnih nazorov. Slovenski katoliški teolog Aleš Ušeničnik (1868–1952) naj bi na primer poleg »pravega« materinstva priznaval še »duhovno«, »karitativno« in »socialno materinstvo« (Jogan 1990: 156).

Nič čudnega torej, da so se jugoslovanski in slovenski partijski voditelji, ko so se soočali s številnimi kriznimi situacijami, oprli na ženske kot nosilke »nesebične materinske ljubezni«. Ob tem jim je posredno služila tudi podoba krščanske Marije, matere Kristusa in vseh kristjanov, ki je bila kljub ateističnim tendencam socialistične države zasidrana v tradicijo prebivalstva. Najprej se je ta podoba transformirala v lik »matere vseh partizanov«, pozneje pa se je prilagodila novemu družbenemu redu in se spremenila v podobo nekakšne skrbnice vseh pomoči potrebnih (Vodopivec 1999: 154).

Prav »primernost« žensk za socialne naloge je bila tudi razlog, da jugoslovansko partijsko vodstvo ni že takoj po vojni ukinilo ženske organizacije, ustanovljene le zaradi lažjega vključevanja žensk v narodnoosvobodilno gibanje (Jeraj 2003: 163). Vida Tomšič je vlogo žensk na socialnem področju predstavila takole:

Iniciativa žene, ki se posebno odraža preko naših organizacij AFŽ in preko organizacij Rdečega križa, bo imela, še prav posebno v prvi dobi, ko še nismo uspeli dokončno izgraditi naš državni aparat, izredno važno vlogo. Naše žene bodo zbirale sredstva in preko narodno osvobodilnih odborov nudile pomoč vsem potrebnim. Potrebno je organizirati mnogo virov zbiranja sredstev [...]. Naša najvažnejša naloga je, da preko naših organizacij mobiliziramo in aktiviziramo žene, ki bi po kratkih strokovnih kurzih bile sposobne delati v najrazličnejših institucijah socialnega skrbstva, v domovih za otroke, invalide, itd. Vemo, da je poleg materialnih težkoč najtežji problem vprašanje kadrov. Antifašistična fronta žena kot masovna politično-izobraževalna organizacija, kot mobilizator žena, mora na tem polju mnogo storiti (Tomšič 1945: 96).

Opozorila je tudi na vlogo ženske kot prve in najpomembnejše vzgojiteljice prihodnjih generacij: »Matere in žene, vzgojene v duhu AFŽ, bodo najboljše matere in vzgojiteljice ne samo svojim otrokom, temveč otrokom vse Jugoslavije« (Tomšič 1945: 96).

Številčnost in vnema, s katero so se ženske odzvale na klice k sodelovanju na socialnem področju, je dokazala, da so bile dejansko pripravljene nuditi pomoč v vojni prizadetim skupinam prebivalstva, najsi je bilo to zaradi njihovega »prirojenega« čuta za dobrodelnost, izhajajočega iz materinske vloge ženske, ali pa zgolj zato, ker so bile socialne naloge v nasprotju s političnimi in ideološkimi cilji konkretne, potrebne in vsem razumljive. Spekter nalog, ki so jih članice AFŽ opravljale v prvih povojnih letih, je bil zaradi kroničnega pomanjkanja profesionalnega kadra zelo obsežen. V povezavi z lokalnimi oblastnimi organi¹² so z nabiralnimi akcijami in prostovoljnim delom skrbele za nepreskrbljene otroke, vdove, bolne in »invalide«, sodelovale so pri ustanavljanju in delovanju socialnih ustanov, prevzemale patronate in delovale v socialno-zdravstvenih svetih. Takšne naloge so sicer opravljale tudi druge množične organizacije, a so bile članice AFŽ najbolj prizadevne, še posebej pri pomoči osirotelim otrokom. Rdeči križ in sindikati naj bi na tem področju delali precej manj, mladinska organizacija pa naj bi pokazala

12. V upravno-teritorialnih enotah (krajih, okrajih, mestih – ta so se delila na četrti, okrožja) so bili nosilci oblasti ljudski odbori. Sprva so se – tako kot med vojno nastajajoči organi nove oblasti – še imenovali narodnoosvobodilni odbori (NOO), leta 1946 pa so dobili naziv ljudski odbori (Vodušek 1978: 106).

skoraj popolno brezbriznost (Gombač 1996b: 14).¹³ Nasploh je bila t. i. zaščita matere in otroka glavno delovno področje ženske organizacije: pomagale so pri ustanavljanju in delu materinskih posvetovalnic, otroških bolnišnic, mladinskih domov, domov iger in dela, otroških jasli in letovišč, urejale so čakalnice za matere na železniških ali avtobusnih postajah, krpalnice in šivalnice, trgovine za matere, organizirale so različne tečaje in predavanja (o negi dojenčka, o zdravstvenih in vzgojnih vprašanjih ipd.), vodile so pravne posvetovalnice, zbirale so denar, hrano, oblačila in igrače za socialno ogrožene otroke in njihove matere, otrokom so iskale skrbnike,¹⁴ opravljale so naloge t. i. otroških obiskovalk, ki so nadzirale življenje otrok v družinah, pri katerih so bili otroci v skrbništvu (AFŽ/ SI AS 1800: škatla 21, št. 116/48; AFŽ/ SI AS 1800: škatla 23, št. 351/48).¹⁵

Pojavi vedno novih problemov in način dela, ki je večinoma temeljil na prostovoljstvu, so zahtevali precejšnjo mero improvizacije in samoiniciativnosti ter le ohlapno upoštevanje zastavljenih programov, ki so morali biti usklajeni s smernicami partijskega vodstva, sprejetimi na konferencah, kongresih, plenumih itd. Vse bolj se je kazal konflikt med načinom dela planskega gospodarstva po vzoru Sovjetske zveze (uvedenega v letu 1947), ko je vse delo državnih organov in političnih organizacij temeljilo na načrtu in izpolnjevanju nalog, zapisanih na papirju, in vsakdanjim življenjem. Zastavljeni in napisani načrti so postali pomembnejši od reševanja dejanskih problemov (Gombač 1998a: 83). Zakon o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva Ljudske republike Slovenije v letih 1947–1951, ki ga je 8. julija 1947 sprejela slovenska skupščina (UL LRS št. 31/1947),¹⁶ je bil sicer v prvi vrsti namenjen gospodarstvu, zlasti razvoju industrije in rudarstva; toda planiranje ni bilo omejeno le na gospodarske panoge, ampak je seglo tudi na področja kulture, športa, zdravstva, sociale, izobraževanja, znanosti (Prinčič 1997: 6). Socialna pomoč, ki je bila prej v veliki meri prostovoljna in namenjena tistim, ki so jo potrebovali, in takrat, ko so jo potrebovali, je s »prisilnim« planiranjem

13. SI AS 1800: škatla 22, št. 236/48, Resolucija 2. kongresa AFŽ Jugoslavije o skrbi za otroke in mladino.

14. V gradivu Glavnega odbora AFŽ Slovenije se večinoma omenja le nadzorovanje otrok v skrbništvu, a je iz drugih dokumentov (npr. iz dopisov MNDO Ljubljana, predstavljenih v nadaljevanju besedila) razvidno, da so obiskovalke skrbele tudi za nadzor rejnikov. Poleg otrok so prostovoljke iz vrst AFŽ obiskovale tudi odrasle, predvsem matere v odročnih krajih, ki so jih poučevale o negi in vzgoji otroka, higieni, zdravi prehrani ipd.

15. SI AS 1800: škatla 21, št. 116/48, Delo sekcije »Mati in dete« pri Glavnem odboru AFŽ; škatla 23, št. 351/48, Delo AFŽ organizacije pri zaščiti matere in otroka od II. kongresa AFŽ Jugoslavije do danes.

16. Že pred tem je tak zakon za območje Jugoslavije sprejela zvezna skupščina (UL FLRJ, št. 36/1947).

izgubila spontanost, zaradi katere je bila prej tako uspešna. Oblike socialne pomoči so postajale vedno bolj okostenele. Številnih socialnih problemov ni bilo mogoče predvideti vnaprej, ker pa mnogi niso bili zajeti v »planu« (posamezni prejemniki socialne pomoči so bili načrtovani vnaprej), zanje ni bilo mogoče dobiti materialnih sredstev (Gombač 1998a: 83).

Iz »petletnega načrta« niso bile izvzete niti množične organizacije (Jeraj 1995: 35). Članice AFŽ so planske naloge s socialnega področja razumele takole:

V naše plansko delo spadajo tudi socialno skrbstvene naloge, katerim smo doslej sicer že posvečale precej pažnje, je pa vendarle še dosti nerešenih vprašanj. Poživitev patronatov, razširitev mreže obiskovalk, večja skrb za mater in otroka, več delati na vprašanju skrbništva, za partizanske vdove, skrb za vzgojo otrok (AFŽ 1947/ SI AS 1800: škatla 22, št. 48/276).¹⁷

Socialno varstvo je sicer še ostalo v delovnem programu AFŽ, vendar od leta 1947 dalje nobena naloga ni več služila prvotnemu namenu, ampak le izpolnjevanju časovno omejenih planov, ki so bili popolnoma podrejeni političnim ciljem. Če se, kot se je izrazil Tomc, »ekskluzivni položaj Partije/Države v družbi konstituira na osnovi monopola na politično odločanje in planiranje«, potem »v takšnih pogojih obstaja plan predvsem za to, da legitimira vladavino Partije« (1985: 19). Tudi različne ustanove, kot so bile jasli, domovi igre in dela, svetovalnice za matere in otroke ipd., naj bi postale predvsem pomagalo, ki je, kakor je zapisal Gombač,

lačnemu, naglo rastočemu gospodarstvu dalo delovno silo, ki bi drugače ostala izven delovnega procesa. Članice AFŽ so bile sicer še vedno prisotne pri akcijah socialnega značaja, vendar pa je država s svojim petletnim planom prostovoljce vse bolj vsrkala v svoj objem ... (Gombač 1998b: 28).

Ženska organizacija se v novih razmerah ni najbolje znašla. Večina njenih članic ni povsem razumela, da so postali politični cilji (izgradnja socializma na način, kot si ga je zamislilo partijsko vodstvo) pomembnejši od reševanja konkretnih socialnih problemov. Ker AFŽ ni zmogla uresničiti partijskih zahtev,¹⁸ se je podvrgla ostri samokritiki. V poročilu o delu, ki je bilo pripravljeno ob 3. kongresu AFŽ Slovenije ob koncu leta 1948, je njeno vodstvo¹⁹ zapisalo, da so ženske do konca leta 1946 sicer rešile »mnogo perečih socialno skrbstvenih

17. Sklepi konference AFŽ Slovenije, 29. 12. 1947.

18. Prav nerazumevanje političnih nalog je v precejšnji meri pripomoglo k ukinitvi AFŽ v letu 1953.

19. Slovensko AFŽ je ves čas njenega obstoja vodila Angelca Očepek; Vida Tomšič je bila od 1948 do 1953 predsednica AFŽ Jugoslavije.

vprašanj«, da pa so bile nabiralne akcije, ki so bile v tem času najvažnejša oblika dela, uspešne le v »materialnem oziru«, niso pa bile »povsod dovolj politično obrazložene in izkoriščene«, socialne akcije pa naj bi nasploh imele večkrat le »humanitaren značaj« (AFŽ 1948/ SI AS 1800: škatla 23, št. 48/310).²⁰

Bolj ko so vsa delovna področja dobivala političen značaj, bolj je bila omejena osebna iniciativa posameznic in posameznikov, s tem pa je usihala tudi pripravljenost za sodelovanje in pomoč. Posledice so bile na socialnem področju takoj opazne. Že leta 1948 je upadel dotok prostovoljnih prispevkov v socialni fond OF, patronati niso upravičili pričakovanj, le individualno delo naj bi dobro potekalo še nekaj časa; leta 1948 se je namreč še povečalo število obiskovalk otrok, »ki so učinkovito opravljale svoje delo v povezavi s skrbniškimi organi« (Gombač 1998a: 70).

5 Vloga otroških obiskovalk: terenske obiskovalke otrok in mladine

Izmed vseh dejavnosti, ki so jih ženske, večinoma članice AFŽ, opravljale na področju socialnega varstva, je bila dejavnost otroških obiskovalk še najbližje nalogam poznejših socialnih delavk in delavcev. Skrbele so za otroke, ki so bili pri skrbnikih in rejnikih, ter pazile, da so bili deležni vzgoje, ki bi jim omogočila postati dobri in koristni državljani (AFŽJ/ SI AS 1800: škatla 22, št. 236/48).²¹ O svojih ugotovitvah so poročale pristojnim oblastnim organom, ki so se nato odzvali z denarnimi spodbudami za dobro opravljeno delo ali pa z odvzemom otroka v primeru zanemarjanja (Gombač 1996b: 26).

Za skrbništvo²² so bila sprva pristojna sodišča, kasneje pa upravni organi, ki so bili otrokom in mladim dolžni postaviti skrbnike. Lokalni ljudski odbori so bili dolžni zagotoviti tudi zadostno število t. i. obiskovalk kot svojih pomožnih organov, ki so ugotovljale, kako skrbniki opravljajo svoje dolžnosti in kateri otroci še

20. Poročilo o delu in organizacijska vprašanja AFŽ Slovenije za 3. kongres AFŽS, 13. 12. 1948.

21. Resolucija 2. kongresa AFŽJ o skrbi za otroke in mladino.

22. Po temeljnem zakonu o skrbništvu z dne 1. aprila 1947 (Uradni list FLRJ št. 30/1947) je bilo z zakonom urejeno varstvo mladoletnih otrok, za katere ne skrbijo starši, v posebnih primerih pa tudi skrbništvo odraslih, ki niso bili sposobni skrbeti za svoje pravice in koristi. Namen skrbništva ni bil le zavarovanje premoženjskih in drugih pravic mladoletnikov; skrbnik naj bi mladoletniku omogočil takšno vzgojo, ki bo v njem budila ljubezen do države in naroda ter ga usposobila za dejavnega člana družbe. V skladu s 26. členom ustave FLRJ iz leta 1946, ki je določal, da so mladoletniki pod posebnim varstvom države, je skrbništvo nad mladoletnimi osebami prevzela država preko ljudskih odborov. Ti so bili kot skrbstveni organi mladoletni osebi dolžni postaviti skrbnika in potem še nadzorovati, če ta ustrezno skrbi za svojega varovanca (Uradni list FLRJ št. 10/1946).

nimajo skrbnikov. Pobudo za organiziranje prostovoljnih obiskovalk otrok je dalo Ministrstvo za socialno politiko že v prvih mesecih po končani vojni. Do septembra 1945 so obiskovalke že delovale v različnih slovenskih krajih (SI ZAL LJU 479: škatla 34, popisna enota (p. e.) 1101).²³ Pozneje so dobile izkaznice, s katerimi so se lahko legitimirale, podale pa so tudi svečano zaobljubo, s katero so izrazile pripravljenost za prevzem te posebne odgovornosti. Ohranjen je osnutek zaobljube, ki ga je pripravil Mestni narodnoosvobodilni odbor (MNOO) Ljubljana:

Ob prevzemu dolžnosti obiskovalke socialne zaščite potrebnih otrok v mojem kraju svečano obljubljam in se zavezujem, da bom svoj posel opravljala vestno in predano. Otroku, ki ga prevzemam v varstvu bom posvetila vso skrb in ljubezen, kakor, da gre za mojega otroka. Redno bom obiskovala otroke, za katere sem prevzela skrb, se udeleževala sej, ki jih bo sklical za obiskovalke okraj, izpolnjevala listine, dajala potrebne informacije, obveščala okrajnega varuha s poročili, gojila prijateljske odnose z rejniki in jih v primerni obliki tudi poučila, če bo tako pokazala potreba. Zavedam se v polni meri, kako veliko odgovornost prevzemam s poslom obiskovalke, zavedam se zlasti odgovornosti, ki jo imamo kot posamezniki in celota pred padlimi borci in aktivisti, pred očeti in materami naših sirot. Storila bom vse, kar je v moji moči, da bom do kraja izpolnila svoje dolžnosti (MNOO 1945/ SI ZAL LJU 479: škatla 34, p. e. 1101).²⁴

Iz različnih na tem mestu predstavljenih dokumentov in iz besedila zaobljube je razvidno, da je bilo obiskovanje otrok izključno ženska naloga in da so obiskovalke večinoma izhajale iz vrst AFŽ. Obiskovalke so bile prostovoljke, večinoma brez ustrezne izobrazbe za opravljanje tovrstnega dela. Zato so v sklopu sestankov, namenjenih obiskovalkam, od 13. 9. do 8. 11. 1945 potekala izobraževalna predavanja s temi naslovi: »Higijenski pogoji za normalni razvoj otroka« (Mojca Klemenčič), »Normalni telesni razvoj otroka in na zunaj zaznane abnormalnosti« (dr. Logar), »Duševni razvoj otroka v puberteti«, »Delo otroka v šoli in sodelovanje staršev oziroma varuhov v roditeljskih svetih«, »Izbira poklica« (dr. Smidt), »Uprava varovančeve imovine« (dr. Skaberne), »Moralno ogrožena in zanemarjena mladina« (dr. Vodopivec), »Politična vzgoja mladine in politična pripadnost rejnikov« (Nada Dolenc), »Praktično delo na terenu in neobhodna potreba administracije« (Mojca Klemenčič) (SI ZAL LJU 479: škatla 34, p. e. 1101).²⁵

23. Iz dopisov NOO mestnih četrti Št. Vid in Tabor je mogoče razbrati, da je do konca leta 1945 v teh dveh ljubljanskih četrtih delovalo že 20 obiskovalk.

24. Dopis Oddelka za socialno skrbstvo MNOO Ljubljana Ministrstvu za socialno politiko, 13. 9. 1945.

25. Nepodpisan in nedatiran dopis; to je eden redkih ohranjenih dokumentov, ki govori izključno o rejništvu.

Sprva so bila za obiskovalke organizirana enodnevna predavanja, zaradi nezadovoljive obiskanosti pa je bil v novembru 1945 organiziran večerni tečaj. Obravnavane teme so bile: 1) Ljudska država in njena skrb za mladino, 2) Terenski odbori OF in njihove naloge, 3) Četrtni ljudski odbori (LO) in njihove naloge; povezava obiskovalk z oblastjo, 4) Terenske obiskovalke kot politični delavec na terenu, 5) Kako podpiramo partizanske sirote. Skrb za kolonizirane otroke, iz Primorja in drugih federalnih edinic, 6) Kako podpiramo sirote splošnega skrbstva, 7) Naloge terenske obiskovalke z ozirom na slepo, gluhonemo, duševno zaostalo mladino in invalidno mladino, 8) Terenska obiskovalka v otrokovem domu, 9) Varuštvo, posvojitev in zaščitni postopki varuha, skrbnika in posvojitelja, 10) Skrb terena za otroka. Patronati, 11) Smernice za vzgojo v družini, 12) Telesna vzgoja otrok, 13) Obiski pri rejenčkih in poročilo o obiskih, 14) Anketne naloge (Ministrstvo za socialno skrbstvo 1946/ SI ZAL LJU 479: škatla 51, p. e. 3033).²⁶

Vodstvo AFŽ je bilo z delom otroških obiskovalk zadovoljno; njihovo dejavnost je označilo kot »dobro obliko dela socialnega skrbstva in zdravstva po liniji AFŽ« (AFŽ 1948/ SI AS 1800: škatla 20, št. 81/48).²⁷ Tudi Gombač ugotavlja, da je število obiskovalk otrok, ki so živeli v skrbništvu, naraščalo še tudi po uvedbi planskega gospodarstva, ko so druge [prostovoljne socialne, op. avtorice] naloge zamirale (Gombač 1998a: 70).

Sodobnice, ki so se srečevale s terenskimi obiskovalkami, so bile do njihovega dela dokaj kritične. Ela Zupančič, od začetka šestdesetih let direktorica centra za socialno delo občine Ljubljana Center, jih je označila kot »preproste« ali celo »primitivne ženske« (brez formalne izobrazbe), ki so upravičence do socialne pomoči opredeljevale večinoma po »političnih« kriterijih (Zaviršek 2005: 25).

Bolj prizanesljiva je bila Katja Vodopivec, ena od ustanoviteljic strokovnega izobraževanja za socialno delo, pozneje med drugim direktorica Kriminalističnega inštituta in profesorica na Pravni fakulteti,²⁸ ki je obiskovalke predstavila kot sicer »preproste«, a »dobre ženske, ki so hotele pomagati«; nekatere naj bi bile »že zelo kritične« do »političnih pritiskov, druge pa prav nič«. Da pa so »ljudje osebe, ki so se ukvarjale s socialnim delom« lahko »doživljali kot socialno kontrolo«, naj bi izvedela šele pozneje (Zaviršek: 2005: 25–26). Delo otroških obiskovalk je omenila tudi v poročilu o strokovnem izpopolnjevanju iz socialnoskrbstvene analize in statistike v ZDA (na študijskem obisku od 24. 2. do 7. 7.

26. Dopolis Ministrstva za socialno skrbstvo (oddelek za mladinsko skrbstvo) Socialno zdravstvenemu oddelku Mestnega ljudskega odbora Ljubljana, 20. 10. 1946.

27. Poročilo o delovanju organizacije AFŽ od 1. kongresa do 1. 1. 1948.

28. Podrobneje je predstavljena v članku Darje Zaviršek, objavljenem v tej publikaciji.

1952), kamor je bila poslana kot štipendistka Organizacije združenih narodov (OZN) v času, ko je bila zaposlena na Statističnem uradu LR Slovenije. Poročilo, ki je vsebovalo tudi predlog za ustanovitev izobraževanja za profesionalne socialne delavce tudi v Sloveniji, je posredovala Vidi Tomšič. Med vprašanji, ki jih je posebej izpostavila, je bilo tudi vprašanje »otroškega skrbstva«:

V ZDA je eden najvažnejših programov v otroškem skrbstvu rejništvo in adopcija. Treba je omeniti Children's Aid Society v Buffalo s poslopjem, ki je bilo posebej zgrajeno za prve stike med otrokom in rejniki. Ta organizacija je posebej namenjena za probleme adopcij in iskanja rejniških domov, imajo specializirane socialne delavce in njihovo delo je zares na visoki stopnji. V naši državi smo razvili prostovoljne organizacije žena, ki ima nalogo skrbeti za otroke po rejniških domovih (obiskovalka otrok). Mislim, da bi s pomočjo nekaj profesionalnih socialnih delavcev in nekaj denarja, ta organizacija lahko dosegla enak nivo dela (Vodopivec 1952/ SI AS 1413: škatla 89).²⁹

Na delo prostovoljnih obiskovalk na terenu je vsekakor mogoče gledati z dveh vidikov: po eni strani »jim gre zasluga za to, da so poskrbele za sirote in zanemarjene otroke, za najrevnejše družine, hendikepirane in stare«, po drugi pa je služilo »sortiranju« in nadzoruvanju ljudi (Zaviršek 2005: 49). Ne glede na to, kateri vidik nam je bližje, pa prispevek, objavljen leta 1948 v reviji Kmečka žena, kljub kritičnim pogledom delo terenskih obiskovalk spodbuja k razmisleku:

Če bi bila v Veržeju – bogatem trgu sredi prekmurske ravnine – ob pravem času prava, skrbna otroška obiskovalka, tedaj se gotovo ne bi mogel zgoditi zločin, kakršnega je pred kratkim nad svojim drugim otrokom zagrešila zverinska mati. Sama je prinesla v umazane cunje zavito, strahovito opečeno, še živo drobno telesce v bolnišnico in ga položila na zdravnikovo mizo, češ – zgodila se je nesreča ...

Preiskava ni dognala samo tega, da je mati otročička sama do smrti opekla, ugotovila je tudi, da je na drugačen, nič manj grozen način že prej umorila prvega otroka.

Kolikor vem, Veržej kljub temu še vedno nima otroške obiskovalke (Kmečka žena 1948).

29. Poročilo Katje Vodopivec, štipendistke OZN in pomočnice direktorja Zavoda za statistiko, Vidi Tomšič o študiju v ZDA (poročilo je bilo poslano v slovenskem prevodu 3. 9. 1952).

6 Socialno politična šola v Ljubljani 1945–1949

Za čim hitrejšo vzgojo novih »socialnih delavk in delavcev« je skušala v prvih povojnih letih poskrbeti Socialno politična šola. Delovati je začela poleti 1945 pri Ministrstvu za socialno politiko, potem pa je z delom nadaljevala v okviru Ministrstva za socialno skrbstvo.

Šola je bila ustanovljena za reševanje kadrovskih problemov ministrstva, pristojnega za socialne zadeve, socialno-zdravstvenih oddelkov in odsekov pri ljudskih odborih ter domov socialnega varstva. Namen šole je bil vzgojiti nove kadre, ki naj ne bi bili le »ustrezno strokovno usposobljeni«, ampak tudi »pravilno politično usmerjeni«. Glede na to, da je ministrstvo nujno potrebovalo veliko število novih kadrov, ni utegnilo čakati, da bi si ti pridobili izobrazbo v rednih šolah, zato se je odločilo za organiziranje posebnih od deset- do štirinajstdnevni tečajev, na katerih naj bi se tečajnice in tečajniki seznanili s »pridobitvami narodno-osvobodilne borbe« in s praktičnim delom, ki naj bi ga opravljali na terenu. Tečaji naj bi potekali v dveh delih: prvi naj bi se končal z »anketno diskusijo«, drugi z zaključnimi izpiti; med prvim in drugim delom naj bi tečajniki nekaj mesecev opravljali praktično delo. Učne načrte je pripravilo Ministrstvo za socialno skrbstvo v dogovoru s Svetom za strokovno šolstvo pri ministrstvu za prosveto. Za organizacijo tečajev je bil odgovoren Načrtni oddelek Ministrstva za socialno skrbstvo, ki so mu morali vsi predavatelji svoja predavanja podati v pisni obliki, tečajniki pa so jih dobili ob zaključku tečaja (Ministrstvo za socialno skrbstvo 1947/ SI AS 228: škatla 1, p. e. I/III/3).³⁰

Iz ohranjenih programov je razvidno, da so se na tečajih usposabljali bodoči kadri okrajnih ljudskih odborov, osebje domov »splošnega« in »mladinskega skrbstva« ter upravitelji otroških počitniških kolonij. Obravnavane teme na tečajih za strokovne vodje socialno-zdravstvenih odsekov pri okrajnih ljudskih odborih bi lahko strnili v tale področja: »pridobitve narodno osvobodilne borbe«, zakonodaja, organizacija »socialnoskrbstvene« in zdravstvene službe v Sloveniji, naloge ljudskih odborov na področju zdravstva in socialnega varstva, zdravstvena zaščita oskrbovancev, osnove pedagogike, higijene in prehrane, oblike sodelovanja »ljudskih množic pri izvrševanju socialno-skrbstvene službe«, izdelava statistik in delovnih poročil, finančni proračun, splošni predpisi o administraciji. Tečaji za »mladinske referente« in osebje v domovih so poleg splošnih tem vsebovali predavanja o socialni zaščiti otrok in mladine ter o organizaciji njim namenjenih zavodov in ustanov, na programu pa je bilo tudi »postopanje z nenormalnimi otroki« (ibid.).³¹

30. Dopis Načrtnega oddelka Ministrstva za socialno skrbstvo Ministrstvu za prosveto in Svetu za strokovno šolstvo, 10. 1. 1947.

31. Dopis Načrtnega oddelka Ministrstva za socialno skrbstvo Ministrstvu za prosveto, Svetu za strokovno šolstvo, 10. 1. 1947, priloženi učni načrti tečajev.

Socialno politična šola, ki je delovala do konca julija 1949, je organizirala tudi tečaje za otroške obiskovalke. Pri izbiri kandidatk je bilo treba »paziti na sledeče: da je predana naši stvari, da se je izkazala pri dosedanem delu, da ima čut odgovornosti, ljubezen do dela in da je tovariška« (Ministrstvo za socialno skrbstvo 1946/ SI ZAL LJU 479: škatla 51, p. e. 3033).³²

7 Zaključek

Ne moremo sicer zanikati, da je socialistična jugoslovanska država po političnih in ekonomskih značilnostih v obdobju pred uvedbo samoupravljanja sodila med države t. i. realnega socializma, a jo je v socialnem pogledu mogoče uvrstiti tudi med države blaginje. V primeru socialističnih držav se govori o »socialističnem« modelu blaginje, »ki je bil po eni strani vseobsežen in je formalno zagotavljal socialno varnost ,od zibelke do groba', po drugi strani pa je bil namenjen le določenim kategorijam prebivalstva« (Novak 1996: 922). V slovenskem primeru so bili iz sistema socialnega varstva izključeni politični nasprotniki in neredko tudi njihovi svojci, kmetje (če niso bili vključeni v kmetijsko zadrugo) in drugi samozaposleni, ki so pravico do zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja dobili šele v šestdesetih letih 20. stoletja (Rendla 2022: 183). Vendar je razvoj zahodnoevropskih in socialističnih držav blaginje potekal na podoben način, zaradi česar Novak meni, da ni razloga še naprej govoriti o posebnih socialističnih modelih: »Sami modeli in na njih utemeljena socialna politika so bili povsod rezultat součinkovanja med zunanjimi zgledi in razmerami v konkretnem družbenem sistemu. Te razmere pa so bile kompleksen preplet tradicije, moči posameznih družbenih skupin in interesov elit« (Novak 1996: 922).

Socialna varnost je bila v povojni Sloveniji pogojena z zaposlenostjo, na katero je bilo vezanih večina socialnih pravic. Podobno je bilo tudi v industrijsko razvitih evropskih državah, kjer je bila življenjska raven večine prebivalstva odvisna od dohodkov iz zaposlitve, od katerih je bilo odvisno tudi »prejemanje dohodkov iz naslova zavarovanja za tipične primere začasnega ali trajnega prenehanja aktivnosti« (Rendla 2022: 182).

Nedvomno je bilo terensko socialno delo (od zbiranja sredstev do obiskovanja otrok pri rejnikih in skrbnikih) kot predhodnik profesionalnega socialnega dela v socialistični Sloveniji po drugi svetovni vojni povezano z željo po nadzoru državljanov in s politično »vzgojo« prejemnikov socialne pomoči. Ženske iz vrst AFŽ, ki so sicer rade pomagale ljudem, pa niso zmogle uresničiti t. i.

32. Dopolis upraviteljstva Socialno politične šole pri Ministrstvu za socialno skrbstvo sekretarju OF za okrožno mesto Ljubljana, 7. 8. 1946.

»političnovzgojnih nalog«, saj jih marsikatera med njimi še sama ni povsem razumela. Glede ugotavljanja lojalnosti novi državi je bilo od vsake posameznice odvisno, kako je to lojalnost razumela in ali je bila o »razmerah na terenu« pripravljena poročati pristojnim oblastnim organom.

Kljub temu nikakor ni mogoče zanikati, da so socialno angažirane članice AFŽ, pa tudi predstavnice in predstavniki drugih množičnih organizacij opravili veliko koristnega dela, pogosto na račun prostega časa in posvečanja lastni družini. Kljub vmešavanju »politike« v socialno delo je socialistična Slovenija sčasoma zgradila razvejano mrežo otroških in mladinskih ustanov ter dokaj uspešen sistem zdravstvene in socialne zaščite, ki ga je spoštoval celo marsikateri drugače misleči (npr. Janžekovič 1984: 64–66). Vendar so politične in planske zahteve v letih 1947–1949 zavrle živahno samoiniciativnost in osebno angažiranost številnih posameznic in posameznikov, ki bi bili v samoupravnem obdobju še kako koristni.

V prvi polovici petdesetih let je bila država sposobna naloge socialnega skrbstva prevzeti povsem v »svoje roke«, zato so sindikati izgubili socialne naloge, leta 1953 je bila ukinjena AFŽ, ki jo je politično vodstvo zaradi praktičnih potreb ustanovilo le za določen čas, sicer pa je kot odločen nasprotnik feminizma nasprotovalo vsakršni izključno ženski organizaciji.

Potrebe po ustrezno izšolanih kadrih, zaposlenih tako v upravnih organih, pristojnih za socialne zadeve, kot v ustanovah socialnega varstva, so ostale. Pokazalo se je, da izobraževanje v obliki tečajev ne zadošča več; vedno bolj so bile izražene potrebe po bolj izobraženih socialnih delavkah in delavcih. Po številnih pripravah, zapletih in prizadevanjih različnih posameznic in posameznikov je bila leta 1955 v Ljubljani ustanovljena Šola za socialne delavce.

SUMMARY

The paper is based on archival records, legal bases and printed sources, and its purpose is to present the conceptual basis of social policy, the role and content of social welfare, the first forms of social work and methods of training for this type of work in socialistic Slovenia in the early years after the Second World War. Social protection, which in the pre-war Yugoslavia with a capitalist social order was based on the private initiative of various charities and individuals, in socialism was taken over by the state. Initially, the state was still unable to provide social assistance to all those who needed it, both for economic reasons and due to the general lack of professionally qualified personnel. The political leadership was also aware of this and did not want to leave social assistance to the goodwill of individuals, but tried to control it as much as possible. Therefore,

it tasked 'mass organisations' (trade unions, youth and women's organisations, the Liberation Front), which it itself founded. These were not only to provide social assistance recipients with material and emotional help, but also political education.

Leadership of the Communist Party placed great expectations on the Women's Anti-Fascist Front (AFŽ). As future mothers, women are said to already have innate qualities (compassion, tenderness, a tendency to be interested in their fellow human), which came to the fore in the field of social welfare and it was these qualities that the Yugoslav and Slovenian party leadership tried to use for the benefit of the community. The number and zeal with which women responded to the calls to participate in the social sphere proved that the assumptions about women's social sense were not without foundation. The range of tasks performed by AFŽ members in the first post-war years was extremely wide due to the great lack of professional staff. In connection with the authorities, with the help of fundraising campaigns and voluntary work, they took over the care of deprived children, widows, the sick and disabled, and participated in the establishment and operation of social institutions. Other organisations were also performing similar tasks, but AFŽ members were the most diligent, especially in helping mothers and children. Namely, they helped to establish maternity consultation rooms, children's hospitals, youth homes, childcare facilities for preschool children, and organised various courses and lectures (on baby care, on health and educational issues etc.), collected money, food, clothes and toys for children, performed tasks such as children's or field visitors, who primarily supervised the lives of children in foster care families.

In the first post-war years, both employees of the authorities for social affairs and the volunteers from mass organisations were engaged in social work, yet most did not have adequate education for this work. For this reason, in 1945 a social political school (that operated until 1949) was founded. It took place in the form of courses and was intended for officers for social and health affairs at the authorities, staff of youth, children's and other social care homes, as well as appointed children or field visitors, who were mostly members of AFŽ.

Undoubtedly, voluntary social work in socialist Slovenia in the first years after the Second World War was connected with the desire to control citizens and with the »political education« of recipients of social assistance. Women from AFŽ, who were happy to help with social issues, were not able to fulfil their political tasks as many of them did not fully understand them themselves. Regarding the determination of loyalty to the new state, it was up to each individual how they understood this loyalty and whether they were ready to report such findings to the competent authorities. Despite the interference of »politics« in social work,

we cannot deny the fact that socially conscious members of AFŽ as well as representatives of other mass organisations performed a lot of useful work, often at the expense of their free time and dedication to their own families. Socialist Slovenia eventually built an extensive network of children's and youth institutions and a successful system of health and social protection.

In the first half of the 1950s, the help of volunteers was no longer needed to the same extent as before. The state was able to take the tasks of social welfare completely into »its own hands«, and the need for properly educated and trained personnel, employed in both administrative bodies responsible for social affairs and social welfare institutions, remained. It was realised that education in the form of courses was no longer sufficient. After lengthy preparations, complications and efforts of many individuals, the School for Social Workers was founded in Ljubljana in 1955.

Zahvala

Najlepše se zahvaljujem Tanji Buda, ki je z menoj delila zbrano arhivsko gradivo in časopisne vire, ter prof. dr. Darji Zaviršek za dolge in izčrpne pogovore o obravnavani problematiki.

Literatura

- Čalovska, Ljiljana, in Jančič - Starc Jelena (ur.) (1960): *Socializem in osvoboditev žensk*, Izbor besedil iz Marxa, Engelsa, Bebla, Lenina in drugih. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Čepič, Zdenko (1992): *Kržišnik, Anton*. Enciklopedija Slovenije 6. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Encyclopaedia Britannica (The editors): Charlotte Perkins Gilman. Dostopno prek: <https://www.britannica.com/biography/Charlotte-Perkins-Gilman> (20. 8. 2022).
- Gerk, Stana, Križnar, Ivka, in Podbevše Ravnikar, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II-1*. Zbornik dokumentov, člankov in spominov 2. Ljubljana: Zavod Borec.
- Gombač, Jure (1998a): *Nova ideja socialnega skrbstva v Sloveniji med leti 1944 in 1950*. Diplomski naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Gombač, Jure (1998b): *Družbena skrb za mladoletne vojne sirote v republiki Sloveniji (1945–1952)*. Diplomski naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.
- Janžekovič, Janez (1984): *Krščanstvo in marksizem, Od prepira do razgovora*. Izbrani spisi, I. zvezek, ponatis. Celje: Mohorjeva družba.
- Jeraj, Mateja (2003): *Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti*. Arhivi, XXVI (1): 161–178.
- Jeraj, Mateja (2005): *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

- Jeraj, Mateja (1995): Slovenski sindikati in socialna politika 1945–1950. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Kollontaj, Aleksandra (1982): Ženska v socializmu. Ljubljana: Krt.
- Kozina, Brane (1996): Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Novak, Mojca (1996): Razvoj slovenske države blaginje. Teorija in praksa, XXXIII (6): 922–939.
- Perkins Gilman, Charlotte (1998): Women and Economics: A Study of the Economic Relation Between Men and Women as a Factor in Social Evolution. Berkeley: University of California Press. Dostopno prek: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft896nb5rd/> (29. 8. 2022).
- Prinčič, Jože (1997): Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji. Ljubljana: Modrijan.
- Rangus, Marjetka (2016): Parlamentarne prakse socialistične Jugoslavije: V iskanju ravnotežja med skupščinskim sistemom in parlamentarizmom. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Rendla, Marta (2022): Socialno-ekonomski položaj gospodinjev in problematike revščine v socializmu: njeno merjenje in raziskovanje. V I. Smiljanić (ur.): Sočutje in stigma. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini: 175–203. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Slovenska biografija: Štebi, Alojzija. Dostopno prek <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi665283/> (20. 8. 2022).
- Štebi, Alojzija (1918): Demokratizem in ženstvo. Ljubljana: Slovenska Socialna Matica.
- Tomc, Gregor (1985): Planiranje v Jugoslaviji – med planiranjem bodočnosti in uresničevanjem vizije. Družboslovne razprave, II (3): 17–29.
- Tomšič, Vida (1945): Socialno skrbstvo kot najvažnejša naloga AFŽ pri obnovi dežele, referat na 1. kongresu AFŽ Jugoslavije junija 1945. Naša žena, IV (4–5): 96.
- Vodopivec, Nina (1999): Podoba ženske v listu Naša žena med leti 1945 in 1951. Kronika XLVII (1–2): 153–167.
- Vodušek Starič, Jera (1978): Organizacija ljudske oblasti v Sloveniji po letu 1945. V V. Kolaša (ur.): Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi (Referati VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju od 20. do 22. oktobra 1977): 99–116. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Zaviršek, Darja (2000): Hendikep kot kulturna travma. Ljubljana: Cf*.
- Zaviršek, Darja (2005): »Nekaj jih boste naučili vi, ostalo bo naredil socializem«. Začetki izobraževanja za socialno delo v Sloveniji v obdobju med 1945 in 1961. V D. Zaviršek (ur.): »Z diplomom mi je bilo lažje delat!«. Znanstveni zbornik ob 50. letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji: 7–53. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Viri

Arhivski viri

Arhivska gradiva Arhiva Republike Slovenije

SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije.

SI AS 540, Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije.

SI AS 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žensk Slovenije.

SI AS 1413, Vida Tomšič.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI ZAL LJU 479, Mestni ljudski odbor Ljubljana, socialno skrbstvo in zdravstvo.

Tiskani viri

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ), 1946, 1947.

Uradni list Ljudske republike Slovenije (LRS), 1947.

Časopisni viri

Kmečka žena (1948): Lepo je poslanstvo otroške obiskovalke. Kmečka žena, II (6): 123.

Podatki o avtorici

dr. **Mateja Jeraj**

Arhiv Republike Slovenije

Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: mateja.jeraj@gov.si